

УРОКИ

№ 3 (43), липень — вересень, 2015 р.

ГОЛОКОСТУ

УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРУ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

ЩОРІЧНИЙ ОСВІТНІЙ СЕМІНАР-ШКОЛА З ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ (м. Кіровоград, 18–23 серпня 2015 р.)

Український центр вивчення історії Голокосту в співпраці з Меморіалом «Яд Вашем» (Єрусалим) та за підтримки Євразійського єврейського конгресу і посольства Держави Ізраїль в Україні з 18 по 23 серпня 2015 року в м. Кіровограді провели щорічний семінар-школу з історії Голокосту в Україні та проблем викладання цієї тематики в школах. У роботі семінару-школи взяли участь більше 30 вчителів історії та інших суспільних дисциплін з 13 областей України, а також викладачі з Білорусі та Молдови. Пропонуємо Вам деякі з відгуків та рефлексій щодо цього річного семінару-школи.

Про освітній семінар-школу з історії Голокосту в Україні та проблем викладання цієї тематики в школах України.

У 1821 році німецький поет єврейського походження Генріх Гейне у своїй трагедії «Альманзор» написав: «Там, де палять книги, будуть палити й людей». Ці слова стали пророцтвом для Німеччини ХХ століття. Як виявилось згодом, між багаттями з книжок на площах німецьких міст та крематоріями Аушвіцу в роки Голокосту пролягав лише крок і невеликий проміжок часу.

Тому, на мій погляд, символічним було те, що проведення освітнього семінару — школи з історії Голокосту в Україні відбувалось саме в стінах Кіровоградської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Д. І. Чижевського — однієї з найстаріших в Україні — місці, де зберігаються колекції цінних і рідкісних видань, накопичена за століття мудрість кращих світових письменників та науковців. Герой М.Булгакова Воланд з роману «Майстер і Маргарита» стверджував, що «...рукописи не горять!». Тож

Учасники семінару-школи в Кіровограді. Загальне фото

і пам'ять про мільйони загиблих у роки Голокосту після десятиліть мовчання, нарешті, поступово стає надбанням української громадськості. І робиться це завдяки титанічним зусиллям Українського центру вивчення історії Голокосту — його дослідницькій та просвітницькій діяльності.

Мені пощастило взяти участь у одному з таких проєктів УЦВІГу — освітньому семінарі — школі з історії Голокосту в Україні та проблем викладання цієї тематики в школах України. Протягом майже тижня, з 18 по 23 серпня 2015 р., ми мали можливість слухати лекції з проблематики історії Голокосту від кращих фахівців — істориків з Києва, Львова, Єрусалиму; співробітників Українського центру вивчення історії Голокосту та Міжнародної школи викладання та вивчення Катастрофи (Меморіал «Яд Вашем»). Демократичний стиль проведення семінару дозволяв слухачам задавати лекторам питання, тому майже кожна лекція закінчувалася дискусією чи то з питань методики викладання історії Голокосту, чи то з питань організації досліджень історії Голокосту, чи то з питань меморіалізації та збереження пам'яті.

Кожен із слухачів прибув на школу-семінар із власними побажаннями і очікуваннями від навчання. Мене, як вчителя — практика, у першу чергу цікавили питання методики викладання історії Голокосту в школі. Тому мені дуже сподобалось, що формат проведення семінару дозволяв не лише покращити теоретичні знання з історії Голокосту, а й отримати практичний досвід із застосування педагогічних стратегій викладання цієї проблеми. Безцінними в цьому сенсі стали тренінги, які проводили Віталій Бобров та Олександра Козорог, та коментарі і поради, які повсякчас надавав Анатолій Подольський.

Болючі питання причин колаборації українського населення з нацистським режимом та його участь у здійсненні Голокосту стали більш зрозумілими після лекції старшого наукового співробітника відділу нової історії України Інсти-

Учасники семінару під час практикуму

туту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України Василя Расевича «Українсько-єврейські взаємини в міжвоєнний період. Співжиття, конфлікти, особливості життя під владою різних держав». Але те, що історія українсько-єврейських взаємин — це не лише історія погромів, а й глибинний взаємовплив культур, ми мали змогу пересвідчитися під час екскурсії «Місця єврейської спадщини м. Кіровоград», проведеної старшим викладачем кафедри теорії і методики середньої освіти КЗ «Кіровоградський обласний інститут ім. Василя Сухомлинського» Юрієм Митрофаненком. Мандруючи вулицями міста ми дізналися, який великий внесок у життя Єлисаветграду зробила єврейська громада наприкінці XIX — на початку XX ст. Будівлі, споруджені за кошти євреїв, досі функціонують і приносять користь жителям міста, а також служать архітектурними прикрасами. Нажаль, від громади, що становила третину населення до революційного Єлисаветграду, у нинішньому Кіровограді залишилась незначна частина. Що є, безумовно, одним із наслідків Голокосту. Стоячи біля брили, встановленої у дворі єдиної вцілілої із колишніх 29 синагог міста, на місці, з якого до ярів та земляних валів фортеці Святої Єлисавети вирушили в останній шлях євреї Кіровограда, я усвідомила, який величезний, невідтворюваний пласт культури зник разом із цими людьми.

Але євреї були не єдиними, хоча й найчисленнішими, жертвами расової політики нацистів. Маловідома широкому загалу, і тому особливо цікава, була для слухачів історія ромського геноциду в роки Другої світової війни, розкрита в лекції Михайла Тяглого «Інші» категорії жертв у нацистській Німеччині. Роми». Пізнавальною теоретично та корисною з методичної точки зору була, особисто для мене, лекція цього ж доповідача про (не)можливість та (не)доцільність порівняння Голокосту з іншими геноцидами. Захоплюючою була і лекція Івана Дерейка «Ставлення до окупаційного режиму та його злочинів з боку неєврейського населення. Місцеві допоміжні служби і Голокост». Величезний перелік візуальних джерел лектор супроводжував поясненнями, і робив це з таким жвавим інтересом до своєї справи, що аудиторія відчула це захоплення і сама ним перейнялась.

Ще, як один з позитивних моментів семінару, можна визначити особливість складу його учасників-слухачів. Здебільшого це були вчителі історії та суспільних дисциплін (на те й розраховувалось), але їх когорту розбавили і музейні працівники, і службовці державних архівів. Кожен

з нас мав свій власний досвід у дослідженні чи викладанні теми Голокосту, і треба сказати, що досвід вчителя відрізняється від досвіду музейного працівника. Тому не менш цінною за навчання була і можливість неформального спілкування між людьми різних професій, які поєдналися спільним інтересом у вивченні та викладанні історії Голокосту. Можливо, вперше ми мали нагоду поглянути на проблему під незвичним для нас кутом і перейняти якісь перлини з досвіду колег для себе. А також зав'язали дружні знайомства і омріяли плани нових спільних проєктів. Так, наприклад, після лекції Тамари Вронської «Тюрми в каральній системі нацизму в 1941–1943 рр., українські терени», отримавши в дарунок примірник монографії цієї дослідниці, вчителі історії з Миколаївщини домовились про участь у спільному проєкті під керівництвом завідувачої Музеєм Підпільно-Партизанського Руху м. Миколаєва Людмили Ташлай, метою якого буде пошук родин арештантів, списки яких подані в дослідженні, та повідомлення їм про досі невідомі долі їхніх рідних. Крім представників різних сфер діяльності з України, у школі-семінарі брали участь вчителі історії з Молдови та Білорусі. Виступи Геннадія Кандибора та Леоніда Бязручка (Білорусь) і Гортолум Інни (Молдова) дали можливість зіставити особливості викладання історії взагалі, та теми Голокосту зокрема, у цих державах та Україні, а також порівняти особливості формування історичної пам'яті про Голокост в Україні, Білорусі, Молдові і ставлення держав до цієї проблеми.

Відкриттям для багатьох стала лекція-практикум Наума Резніченка «Відображення Голокосту в літературі». Слухачам відкрився досить потужний, але майже невідомий пласт літератури. І ці нові знання, безумовно, сприятимуть впровадженню міждисциплінарних підходів у викладанні історії Голокосту. Художні фільми також можуть служити джерелом інформації про Голокост та впливають на емпатію учнів з неменшою силою, ніж літературні твори. Але більшість вчителів, які використовували на уроках та в позаурочній діяльності фрагменти художніх фільмів чи переглядали фільми цілком, зазвичай демонстрували розкручені рекламою «Список Шиндлера», «Життя прекрасне», «Хлопчик у смугастій піжамі» тощо. Представниця Міжнародної школи викладання та вивчення Катастрофи (Яд Вашем) Ноа Сігал ознайомила нас із величезним переліком невідомих широкому

Наум Резніченко презентував заняття «Відображення Голокосту в літературі»

загалу фільмів на тему Голокосту, серед яких, як виявилось, не самі лише драми, а й така прекрасна комедія, як «Старий та хлопчик» («Le vieil homme et l'enfant») — французький фільм 1967 року, який ми переглянули із задоволенням у один із вечорів після навчання. Та найбільш вражаючою для усіх присутніх на семінарі слухачів була церемонія зустрічі шабату. Можна багато чути і читати про традиції єврейського народу, але зовсім інше відчуття, коли ти сам стаєш учасником цього таїнства.

Підводячи підсумок моїм спогадам про участь у школі-семінарі, хочу подякувати усім його організаторам, лекторам та адміністраторам. Вашими зусиллями була створена атмосфера доброзичливості та комфорту, працювати в якій було цілковитим задоволенням! Від'їжджаючи додому ми всі були переповнені новими планами та мріями, прагненням своїми силами змінити стан справ, пов'язаний із викладанням історії Голокосту в школах України на краще.

*Анна Сизова,
вчитель історії, м. Николаїв*

Холокост: історія і сучасність.

В годы Второй мировой войны на территории Беларуси жертвами Холокоста стали около 805 тысяч евреев, в том числе около 715 тысяч белорусских евреев и около 90 тысяч евреев из 7 стран Западной, Центральной и Восточной Европы. Не стал исключением и наш Осиповичский район. Накануне Великой Отечественной войны многие местечки на 60–70% были заселены евреями. В самом г. Осиповичи, согласно Всесоюзной переписи населения 1926 года всё население составляло 4015 человек, из них евреев — 1126 (28%). Большинство евреев, не выехавших в эвакуацию, было расстреляно.

Мы с учениками стали работать по теме изучения истории Холокоста с 2007 года, когда по инициативе методиста отдела образования Н.Л. Цыганок был организован районный конкурс исследовательских работ школьников «Холокост: память и предупреждение», где приняли результативное участие. В октябре 2008 года эта работа на II Республиканском конкурсе учащихся и студентов по Холокосту была удостоена Диплома II степени. Работа учащихся и педагогов нашего района закончилась изданием в 2010 году сборника научно-исследовательских работ учащихся, статей и воспоминаний «Война известная... и неизвестная» (составитель Н.Л. Цыганок). В 2012 году вышло второе издание книги, переработанное и дополненное. В сборник вошли два исследования, созданные учениками и мною.

В августе 2012 года я принимал участие в Международном семинаре в рамках программы Евроазиатского еврейского конгресса «Толерантность — уроки Холокоста» в Минске, который проводился для белорусских преподавателей и учителей. В 2014 году мои учащиеся приняли участие в дистанционном конкурсе работ школьников по исторической проблематике Холокоста с мультимедийным проектом «История одного местечка». Работа вошла в число победителей. В нашем районе установились тесные связи с различными организациями и людьми, занимающимися вопросами Холокоста, к коим относятся: республиканское общественное объединение «Холокост» (председатель

Вадим Акопян), Научно-просветительский центр «Холокост» (г. Москва), региональный координатор программы «Толерантность — Уроки Холокоста» Ирина Полякова и Национальный мемориальный центр Катастрофы «Яд ва-Шем» (Израиль).

Тем важнее мне было узнать региональные особенности Холокоста на территории Украины, сущность нацистской идеологии и механизмы её реализации, сравнительные исследования Холокоста и других геноцидов; овладеть новыми методами и приемами преподавания истории Холокоста в период Второй мировой войны, которые предлагаются украинским преподавателям. Да и обмен опытом и информацией между коллегами-историками не мог бы сравниться ни с чем.

И вот в августе 2015 года я был любезно приглашён на ежегодный семинар-школу, которая проводилась Украинским центром изучения истории Холокоста в г. Кировоград, по истории Холокоста в Украине и проблемам преподавания этой темы в школах.

Общая эмоциональная атмосфера семинара объединила людей изначально во многом разных. Все занятия были интересны по форме, изложению и содержанию, производили сильное впечатление и эмоциональное воздействие. Я вместе с участниками семинара прослушал лекции ведущих исследователей истории Холокоста, таких как Анатолий Подольский, Василий Расевич, Михаил Тяглый, Иван Дерейко, Тамара Вронская, Наум Резниченко и несравненная Ноа Сигал, которые поражали высокой эрудицией, глубокими знаниями и профессионализмом.

Лектори семінару п. Ноа Сігал і д-р Василь Расевич

Большой интерес с методической точки зрения представляли следующие практические занятия: «Терминология и хронология событий Холокоста в Европе и Украине» (Анатолий Подольский/Виталий Бобров); «Использование источников при преподавании истории Холокоста. Разные типы источников и их потенциал при преподавании» (Виталий Бобров/Александра Козорог); «Междисциплинарные связи темы. История Холокоста и права человека» (Виталий Бобров/Александра Козорог). Дни работы семинара были также очень информативными. Нас ожидала четырёхчасовая экскурсия по местам еврейского наследия города Кировограда. Я был впечатлён самобытной архитектурой города. Не менее впечатлён я был участием в Таинстве Шаббат. О еврейских традициях во время Шаббата рассказала Ноа Сигал.

Запомнилися и презентации проектов участников семинара, посвященных теоретическим и практическим аспектам преподавания темы в образовательных учреждениях. Слушатели внимательно прослушали как учителей, давно разрабатывающих эту тему, так и тех, кто только готовится включить тему Холокоста в урочное и внеурочное пространство. Увы, для педагогов ограничено учебное время, которое они могли бы выделить на изучение истории Холокоста. Но опыт коллег показывает, что существует несколько способов знакомства современных детей с данной темой как в урочной, так и во внеурочной деятельности (спецкурсы, кружковая работа, классные часы, конкурсы...).

Учасники семінару-школи знайомляться з новими виданнями Центру

К сожалению, в нашем государстве нет аналога Украинскому центру изучения истории Холокоста и единственная возможность поделиться своим опытом и услышать новые моменты истории и новинки в педагогической деятельности коллег представляется именно в работе с украинской группой. В свою очередь могу предоставить мультимедийный проект о проделанной мной и моими учениками поисково-исследовательской деятельности. Курсы повышения квалификации на местном уровне, не дают достаточного количества знаний, умений и навыков, необходимых для изучения зарождения и последствий геноцидов, в частности истории Холокоста, воспитания толерантности, которые можно было получить в работе во время семинара. Единственная возможность не погубить уже проделанную мною работу, а наоборот усовершенствоваться, и расти как учителю истории, видится в участии на занятиях, которые профессионально и на высоком уровне, проводят преподаватели и лекторы Украинского центра изучения истории Холокоста.

Во время ежегодной Школы-семинара, которая проводилась в Украине (г. Кировоград) в августе 2015 года, я многому научился, но эти знания и полученный опыт могут быть усовершенствованы только в Международной школе Мемориального Национального музея «Яд ва-Шем». Год тому назад мне довелось пройти там стажировку, и полученный опыт оказался воистину бесценен.

Леонид Безручко, учитель истории ГУО «Гимназия г. Осиповичи» Могилёвской области, Республика Беларусь.

Під час роботи Освітнього семінару-школи в Кіровограді, наш колега, історик Юрій Митрофаненко люб'язно погодився провести екскурсію для учасників семінару з історії єврейської громади міста. Нижче ми публікуємо скорочений текст цієї екскурсії та щиро сподіваємось, що цей матеріал буде цікавим для вчителів та всіх читачів бюлетеню.

Редакційна колегія

З історії єврейської громади міста на Інгулі (Єлисаветград — Зінов'євськ — Кіровоград) від часу появи до 1918 р.

Історія Єлисаветграду має помітний єврейський слід. Євреї завжди становили досить чисельний та вагомий прошарок населення міста. Перші єврейські поселення з'явилися в Єлисаветграді в кінці 18 ст. — на поч. 19 ст. після поділів Речі Посполитої, коли в складі Російської імперії опинилася значна кількість євреїв, які проживали переважно на території Правобережної України. Єлисаветград у 80 роки 18 ст. був головним центром торгівлі Південної України. Мав чотири ярмарки. Їх оборот складав чотири мільйони карбованців. Саме тому першими євреями-переселенцями були купці. Вони доволі активно заселяли місто. Поступово Єлисаветград освоювали й інші єврейські соціальні групи. Краєзнавець П. Кизименко знайшов цікавий факт з історії єврейської громади Єлисаветграду. У роки чергової у 18 ст. російсько-турецької війни (1787–1791 рр.) князю Г. Потьомкіну-Таврійському навіть вдалося сформувати в місті єврейський ескадрон.

Після 1791 р. міграція євреїв до Єлисаветграда поживилася. Катерина II встановила смугу осілості для єврейського населення, яка знаходилася на територіях Катеринославського та Таврійського намісництв. Єлисаветград був частиною першого з них. У 1850 р. виходить закон, який запроваджує гетто (район проживання євреїв в місті, «смуга в смугі»). У місті на Інгулі під гетто виділяється район місцевого подолу (нині центр міста), де євреї починають проживати компактно. Незважаючи на яскраву антисемітську політику, хоча можливо і завдяки їй, прошарок євреїв у Єлисаветграді постійно зростає. Значна кількість населення та антисемітська політика примушують їх згуртуватися. У місті діяв єврейський кагал — духовний, освітній та фінансово-адміністративний орган влади. Офіційно вони були скасовані лише в 1844 р., однак продовжували виконувати функції збирачів податків, проводили збір рекрутів.

Єлисаветградська єврейська громада створила достатньо розгалужену і впорядковану систему функціонування різноманітних об'єднань. Зокрема, існували єврейські освітні заклади: хедери, Талмуд-тори, державні єврейські училища, діяла професійна єврейська жіноча школа. До речі, в училищі навчання по деяким дисциплінам проводилося єврейською мовою, хоча її використання в офіційних та ділових паперах було заборонено. Деякі євреї могли навчатися престижних освітніх закладах міста. Зокрема, Н. Ширман, лікар, автор цікавих спогадів про життя євреїв у Єлисаветграді, навчався в гімназії за державний рахунок і закінчив її з відзнакою. Крім освітніх, суто єврейських закладів, у місті діяла єврейська ремісничка управа. Існували комітети протистояння стихійним лихам та різноманітним інфекцій-

ним хворобам (чумі та холері). За кошти єврейських меценатів та на благодійні внески було побудовано національну лікарню та богадільню. Було засновано єврейську бібліотеку, де зберігалися унікальні та рідкісні видання. Працювали єврейська громадська лазня, нічліжний притулок, два єврейських кладовища, тринадцять синагог. У 1925 р. їх нараховувалося двадцять п'ять.

Загалом єврейська частина Єлисаветграда була однією з найбільш багатих його прошарків. Хоча були серед них і достатньо багаті люди: власники заводів та торгівельних закладів, які не шкодували коштів як на підтримку єврейської общини, так і благоустрій міста. Євреї зробили вагомий внесок у ліквідацію стихійних лих та розбудову міста, яке наприкінці 19 й на початку 20 ст. вважалося одним з найвпорядкованіших у країні. Наприклад, завдяки єврейському підприємцю Л.Бродському в місті з'явився трамвай, четвертий в Україні та Російській імперії. Саме наприкінці XIX ст. — на початку XX ст., коли місто активно забудовується виникають будівлі — перлини архітектури Єлисаветграда, сучасного старого міста Кіровограда, пов'язані з діяльністю євреїв на теренах міста на Інгулі: будинок-лікарня С. Мейтуса, приватний особняк Д. Барського, водолікарня Гольденберга, будинок-лікарня Вайсенберга, млин Барського, будинок Харлаба, будівля хедера (єврейської початкової школи), Велика хоральна синагога.

Синагога м. Кіровограда. Сучасний вигляд

Цікавим виглядає факт діяльності в Єлисаветграді єврейської релігійної організації «Духовно-біблейське братство» на законних підставах, хоча в інших містах Росії подібні товариства були заборонені. Річ у тому, що єлисаветградська організація пропонувала євреям змінити спосіб життя: залишити торгівлю та лихварство і почати займатися трудовою виробничою діяльністю. На думку її членів, це змінило б відношення до євреїв з боку уряду та населення. Ця секта, яку очолював драматург Яков Гордін, підтримувала зв'язки з Л. М. Толстим. Однак ідеї групи не оволоділи масами і в кінці 80-х роках 19 ст. вона припинила існування. Отже, євреї протягом кінця 18 й 19 століття були органічною складовою населення Єлисаветграда, становили третину його мешканців. Як же склалися їх відносини з іншими народами поліетнічного міста за умов, коли антисемітизм користувався державною підтримкою?

Характер ставлення до євреїв у місті можна поділити на два періоди: до 1881 р. (тобто до першого погрому) та після нього. До погрому, незважаючи на антисемітську політику уряду, становище було цілком безпечним. Бути

євреєм не означало наражатися на небезпеку. Ситуація змінилася після 1881 р., коли в Єлисаветграді відбувся перший єврейський погром. Однак, незважаючи ані на антисемітську політику, ні на погроми, євреям вдавалося облаштуватися в Єлисаветграді. У 1907 р. з 72-х тисяч мешканців міста 28 тисяч були євреями, а в 1911 р. із 75 тис. — 25 тис. євреїв. Зменшення їх кількості з 1907 по 1911 пов'язано з їх значною еміграцією до США.

У період від проголошення маніфесту 17 жовтня 1915 р. до 1917 р. в місті діяли як організації чорносотенців, так і осередки єврейських партій: сіоністів, Паолей-Ціон, Бунду. За ці дванадцять років не відбулося жодного погрому. Єлисаветградська єврейська община, яка навіть в умовах жорстокого тиску та обмежень зажди була активною та дієвою, після Лютневої революції розгорнула бурхливу діяльність. Матеріали газети «Голос Юга» (березень — грудень 1917 р.) дозволяють поспостерігати за активністю єврейської громади. З весни 1917 р. в місті утворюються Єврейське товариство ремісничої праці, товариство ревнителів єврейської культури, літератури, єврейських древностей та музики; організація юнкерів-євреїв, студентський сіоністський гурток «Геховер». Пожвавлюється культурне життя єврейської спільноти: починають діяти гурток єврейського драматичного мистецтва, зібрання любителів єврейської мови «Тарбус». Створюється спортивний єврейський клуб «Маккабі». Починає виходити часопис «Новий Ізраїль». Єлисаветградці мають можливість відвідати концерти театральної єврейської трупи Я. Гордіна. Отримали можливість навіть переглянути виставу «Правда про справу Бейліса». Значно активізувався політичний рух. У місті діють осередки впливових єврейських партій: сіоністів, Паолей-Ціон, Бунду.

В умовах демократизації російського суспільства відбулися вибори до Єврейської общинної ради. Переконливу перемогу здобули сіоністи. Головою ради став В. Тьомкін — провідний діяч єврейського руху. На засіданні ради були присутні представники міської та повітової управ, члени «Просвіти» та українських полків; діячі «Союзу єврейських вояків». Представники єврейської общини перебували в складі органів міського самоуправління. Зокрема, гласний депутат міської думи, М.Д. Ельберт був членом єлисаветградської бюджетної комісії. Уповноважений центрального комітету сіоністської партії І.А.Фішер брав участь у роботі шостої сесії Центральної Ради і в грудні 1917 р. виступив перед єлисаветградцями з лекцією «Україна і єврейське питання». У листопаді 1917 р. сіоністи Єлисаветграда влаштували п'ятитисячний мітинг на підтримку утворення в Палестині єврейського національного центру. Результати виборів по до Російських Установчих зборів по Єлисаветграду засвідчили переконливу перемогу єврейського націоналістичного блоку, який випередив всіх конкурентів (36% — майже 7,5 тис. голосів). «Союз російського народу» отримав лише 147 голосів. За списками Єлисаветградського повіту блок зайняв четверте місце після українських есерів, УСДРП та більшовиків. Крім Єлисаветграда єврейський націоналістичний блок здобув перемогу у всіх великих містах Херсонської губернії: Одесі, Миколаєві, Херсоні.

Аналіз результатів виборів по Єлисаветграду дозволяє зробити кілька цікавих висновків. По-перше, на території міста переміг саме єврейський блок, що підтвердило міцний зв'язок з общиною та традиціями. Хоча по всій Росії спостерігалася інша ситуація: перемагали партії, які ото-

тожнювали свої інтереси з інтересами іншого класу або іншої національної групи, неєврейської, російського суспільства або відводили своїм національним інтересам другорядну роль. Так, за даними виборів до Установчих Зборів депутатів-євреїв по спискам Ради селянських депутатів було обрано більше, ніж за списками єврейських націоналістичних організацій. По-друге, більшовики, у підтримці, яких, згодом, постійно звинувачували євреїв та ототожнювали з ними більшовицьку владу в місті, програли вибори в такому єврейському місті як Єлисаветград. По-третє, до єврейського блоку не ввійшли представники «Бунду» та «Паолей-Ціон», однак це не завадило сіоністам та їх союзникам перемогти. По-четверте, євреям вдалося переконливо перемогти своїх принципових противників з «Союзу російського народу». Євреї покладали серйозні надії на майбутнє скликання парламенту. Визначали завдання

своїх представників в Українських Установчих зборах. Однак сталося так, що всі сподівання перекреслила партія більшовиків, лідерами якої, між іншим, були два євреї-земляки, вихідці з Єлисаветградщини: Л. Бронштейн (Троцький) та Г. Апфельбаум (Радомисльський, Зінов'єв). Черговий раз підтвердився сумний єврейський вислів часів епохи революцій: «Революцію роблять Троцькі, а страждають Бронштейни». Отже, істотної підтримки серед єврейського населення більшовики не мали як у Єлисаветграді, так і в усій Росії, але це не врятувало, на жаль, громаду міста від єврейських погромів за звинуваченням у підтримці більшовизму.

Юрій Митрофаненко, к.і.н.,
старший викладач кафедри теорії і методики
середньої освіти КЗ «Кіровоградський обласний інститут
ім. Василя Сухомлинського», м. Кіровоград

МІЖНАРОДНІ ПРОЕКТИ ЦЕНТРУ

ОСВІТНІЙ КУРС «ГЕНОЦИД ЄВРЕЇВ ЄВРОПИ: ІСТОРИЧНА ПЕРСПЕКТИВА ТА ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ» ТРЕТІЙ ЕТАП КУРСУ — СЕМІНАР У БЕРЛІНІ

У рамках щорічного проекту Українського центру вивчення історії Голокосту «Геноцид євреїв Європи: історична перспектива та підходи до вивчення» для студентів, аспірантів та молодих науковців з 20 по 25 вересня 2015 року в Берліні відбувся науково-методичний семінар з історії Другої світової війни та історії Голокосту в Європі. Дискусії є однією з ключових форм проведення семінару, є складовою частиною лекцій, практикумів та екскурсій. Метою семінару був обмін думками між українськими та німецькими істориками щодо проблематики історії геноцидів, феномену злочинців, стану культури пам'яті про жертви Голокосту в Україні та Німеччині. Цей проект Центр проводить у співпраці та за підтримки Посольства Німеччини в Україні та Меморіалу і освітнього центру «Будинок Ванзейської конференції» (Берлін, Haus der Wannsee-Konferenz) Маємо приємність представити на розсуд нашим читачам декілька важливих, на нашу думку, аналітичних відгуків та рефлексій молодих та майбутніх істориків, що були учасниками цього проекту та берлінського семінару, зокрема. УЦВІГ планує підготувати та видати всі матеріали, написані учасниками проекту окремою брошурою.

Місто пам'яті, місто надій

Берлін — місто пам'ятей та контрастів... Повернувшись до Рівного з берлінського семінару, темою якого був «Геноцид євреїв Європи: історична перспектива та підходи до вивчення», відповідаючи на питання колег: «Які враження від семінару?», у спогадах відразу виринає знайомство з музеєм «7xjung — Dein Trainingsplatz für Zusammenhalt und Respekt» («Навчання солідарності та поваги один до одного»). Музей та навчальний центр, місце, де втрачається відчуття часу. Заклад, який складається з одинадцяти кімнат/експозицій, перебуваючи в яких ти не можеш не думати, навчитися, відчувати, співпереживати... Знайомство з експозиціями розпочалося із асоціації з поняттям «герой» та «героїзм» та роботою над фотографіями різних періодів: чи то довоєнної та воєнної Німеччини періоду 1930—1940 років, чи сучасності. Проблематика героїзму є особливо актуальною у випадку вивчення геноцидів. І не лише в контексті (не)правильної інтерпретації цього явища (надмірна увага до салієнтних проявів героїзму на війні та не достатня оцінка побутових проявів цього явища в момент дилеми морального вибору: допомагати жертвам

чи зайняти нейтральну позицію більшості), але й з точки зору концепту „героїзму“ загалом.

Під цим оглядом постає питання до якої міри героїчна поведінка є нетиповою не з перспективи суспільства загалом, а з точки зору самих героїв. Результати низки експериментів у сфері соціальної психології все більше підштовхують до думки про те, що варіативність проявів поведінки людей у час екстремі визначається контекстами ситуацій та багатьма іншими факторами, а, отже, ми поводимо себе саме так, тому що не можемо чинити по іншому. Подібна приреченість на певний тип вибору в кожній конкретній ситуації спонукає до невтішних висновків: для того щоб повторити будь-який злочин проти людяності достатньо лише створити певний контекст ситуації. І тут мимоволі виникає питання: якщо клонувати Гітлера, використовуючи сучасні досягнення генетики, кого б ми отримали? Одіозного диктатора чи посереднього нікому не відомого художника? За реалій сучасної Німеччини скоріш за все це був би нікому не помітний посередній художник. Подібні міркування підштовхують до контрверсійних висновків. По-перше, не можна покладати провину за злочини проти людяності лише на конкретних диктаторів. Відповідальність за них

Одне з місць пам'яті Берліну «Потяг життя — Потяг смерті»

лягає на суспільство в цілому. По-друге, наші колосальні задатки до інтерпретації минулого поєднуються із таким же колосальним невмінням контролювати своє майбутнє. А це означає, що цілком можливе повторення такого контексту ситуації, у якому посередній художник перетворюється в одного з найодіозніших злочинців на земній кулі. Усвідомлення цих речей обумовлює нагальну необхідність зберігати пам'ять про такі злочини як Голокост. Ці та інші міркування виникали в навчальному центрі, з якого розпочалася наша навчальна програма.

Знайомство з п. Мариною Чернівською стало не менш вражаючим. Пані Марина презентувала тему «Життя німецьких євреїв до Голокосту». Особливості життя німецьких євреїв до війни, психологічні фундаменти, які допомогли тим, хто пережив Голокост повернутися до звичайного життя, до свого дому в післявоєнній Німеччині, проблеми та спроби порозуміння двох пам'ятей — жертв та вбивць/спостерігачів. М. Чернівська розкрила особливості зламу старої та конструювання нової пам'яті в німців. Тему повсякденного життя євреїв у націонал-соціалістичній Німеччині продовжила Анна Розенхайн-Осовска.

Особливості поширення пропагандистської преси «Третього райху», управління та організацію вбивств на-

Під час занять у Музеї «Навчання солідарності та поваги один до одного»

цистських злочинців, презентував Вольф Кайзер. Лекційна частина поєднала роботу в групах з матеріалами різного змісту — від аналізу нацистської з пропагандистським змістом преси до характеристики поведінки різних типів злочинців. Від аналізу нацистської пропаганди до аналізу фото як історичного джерела Крістофера Кройцмюллера, який допоміг виділити деталі розбору останніх, що є важливим при використанні фото в навчальному процесі. Етапи конструювання політики пам'яті німців після війни означила Ельке Григлевська, чії думки сприяли чіткішому структуруванню почутого та побаченого.

Важливими маркерами політики пам'яті Німеччини є як музеї (Будинок Ванзейської конференції, Єврейський музей у Берліні, музей Топографії терору) так і місця пам'яті. Особливо вражає ідея створення музею, присвяченого злочинцям. Наша схильність до демонізації організаторів та реалізаторів геноциду є певним компенсаторним механізмом, покликаним раз і назавжди виключити їх із числа Homo sapiens. Проте насправді вони були „звичайними людьми“ К.Браунінга. Деконструкція подібних демонізуючих міфів вимагає створення таких музеїв, присвячених злочинцям. Переважна ж більшість пам'ятників та меморіалів на вулицях Берліну фокусує нашу увагу вже на третій категорії осіб, — жертв, — тій категорії, про яку ми часто забуваємо, оперуючи крайнощами „героїзму“ та „злочину“. У Берліні не можна пройти повз пам'ятник, присвячений жертвам нацистської політики щодо сінті та рома або ж пам'ятного місця жертвам програми „евтаназія“. Поділившись на групи, ми розпочали пошуки визначених пам'ятних місць, таких як, наприклад, «Покинута кімната», «Неіснуючий будинок», «Бібліотека, яка опустилася під землю» (меморіал спаленим книгам). Такий пошук став практичним підтвердженням думки про те, що Берлін — це місто пам'ятей... Проте, це також і місто надій. Надій на те, що ця трагічна пам'ять постійно нагадуватиме: час екстремі є конвеєром, який здатен продукувати неймовірними темпами не лише героїв, але й антигероїв (тих, хто за нормальних обставин міг би прожити цілком звичайне розмірене життя, не вписавши своє ім'я до „чорної книги історії“). Саме тому варто пам'ятати про жертв.

Петро Долганов, к.і.н.,

Наталія Івчик, к.і.н.,

Рівненський державний гуманітарний університет

Науково-освітній проект «Геноцид євреїв Європи: історична перспектива та підходи до вивчення»

Доволі часто в науковому світі, та й суспільстві загалом, піднімаються питання збереження пам'яті про події минулого, переосмислення, вироблення концепції його подолання або меморіалізації. Основний дискурс торкається тем, пов'язаних з Другою світовою війною, адже ще досі вони залишаються однією із складових національної пам'яті українців. Звичайно, наразі значно актуальними є процеси вшанування подій, жертв та героїв, пов'язаних з Революцією Гідності та військовими діями на Донбасі. Проте, без зміни свого відношення, подолання радянської манери мислення, відмови від стереотипів ми не можемо рухатися

далі. Ми не можемо будувати вільне громадянське суспільство і виробити власну модель пам'яті, яка не денонсувати зі світовою історією і буде спільною для всіх регіонів та поколінь (а не лише для тих, хто пам'ятає, був учасником чи виховувався на подвигах і трагедіях). Таку можливість для переосмислення, порівняння та переоцінки надає молодим науковцям, журналістам, студентам та викладачам, аспірантам Український центр вивчення історії Голокосту, реалізуючи спільно з берлінським музеєм-меморіалом «Будинок Ванзейської конференції», при підтримці німецького уряду, науково-освітній проект «Геноцид євреїв Європи: історична перспектива та підходи до вивчення». Я дуже вдячна організаторам за можливість взяти в ньому участь. Загалом, цей проект мав у собі декілька частин.

Перша — відбулася 5–7 червня 2015 року в м. Києві і мала на меті донести до учасників розуміння важливості подій Другої світової війни у формуванні історичної пам'яті українців. Теоретична складова (лекційна) була дуже насиченою і багатогранною, бо торкнулася не лише тему Голокосту, а й інших жертв нацизму на території України. Загалом обговорення стосувалося місця українців та їх пам'яті в трикутнику «учасник — спостерігач — жертва». Кожна з лекцій, ніби об'єктивно спрямовувала слухача на окреслення українців в окремих ролях. Така подача матеріалу формувала відчуття єдності та складності історії Другої світової війни, породжувала почуття відповідальності до її збереження (а не прорадянської вини). Практична складова «київської» частини дуже чітко підкреслила і дозволила зробити висновки, як реалізується в Україні політика пам'яті. Нам вдалося оглянути музей Голодоморів, музей Великої Вітчизняної війни, Бабин Яр та меморіал «Биківнянські могили». Звичайно, події, які вшановувалися були знаковими для історії українського народу ХХ століття. Проте, підходи до їх меморіалізації доволі різняться. Наприклад, у музеї Голодоморів спостерігається «україноцентричний», і навіть «києвоцентричний» підхід, який відображається, перш за все, у підготовці експозицій (вражає відсутність історії Голодоморів окремих українських регіонів), замкнутість та завченість тексту екскурсоводів, певний концептуальний дисонанс (велика кількість цитат радянських лідерів-винуватців). Музей Великої Вітчизняної війни характеризується спробами відійти від радянського бачення історії Другої світової (хоча деякі експозиційні зали ніби законсервовані: зали «Оборони Москви» та «Блокади Ленінграду»), існують акценти пов'язані зі вшануванням бойових дій на Донбасі. Меморіальний комплекс Бабин Яр вразив хаотичністю підходів до вшанування: тут можна побачити і гігантські радянські скульптури-пам'ятники, і сучасний єврейський пам'ятник-мінора, і найбільш емоційний пам'ятник єврейським дітям. Незадоволення викликає відсутність вказівників, які б допомагали відшукати в парковій зоні усі ці об'єкти. Меморіалізація «Биківнянських могил», як місця захоронення жертв радянського режиму, проводилося за проєвропейським зразком (можливо вплинуло існування тут польського меморіалу «Катинь»). На це вказує наявність освітньої та наукової складової, проте відсутня музеєфікація. Приємно вражає наукова обізнаність та чуттєве вболівання за справу екскурсовода. Загалом склалося враження, що Україна ще на шляху до впровадження об'єктивних, аполітичних методів меморіалізації подій ХХ століття. Шкода, що шлях ще доволі довгий та маневрений, і залежить від волі політичних лідерів держави.

Друга частина освітнього семінару відбулася дистанційно. Кожний учасник мав самостійно опрацювати наукові праці, підготовлені співробітниками УЦВІГу, окремі тематичні статті мали надіслати учасники один одному для ознайомлення. Цей матеріал став своєрідною теоретичною базою для освоєння інформації під час завершальної частини проєкту в Берліні.

Третя частина і найбільш вражаюча — подорож до Берліну (сама по собі є подією року для багатьох учасників семінару, оскільки, через складну економічну ситуацію і взагалі небажання державних інституцій фінансувати та підтримувати подібні проєкти, молоді українські науковці майже втратили можливість виїхати за кордон і ознайомлюватися з історичними практиками зарубіжних колег). Програма «берлінського» етапу теж була поділена на дві частини: теоретичну та практичну. У теоретичній частині організатори вміло поєднали лекційний матеріал з практикумом. Незважаючи на чітко окреслену тему семінару — Голокост, під час занять піднімалися і проблеми формування тоталітарної системи в націонал-соціалістичній Німеччині, застосування пропагандистських методів для залучення провідної частини населення до політики антисемітизму, проблеми подолання нацистського минулого в сучасній німецькій державі. Учасники-слухачі семінару під час проведення практикумів (у роботі в групах) мали змогу проаналізувати багато джерелознавчих матеріалів: законодавчі документи, пропагандистські газети Третього Райху, шкільні підручники того періоду, фотоматеріали пов'язані з Голокостом тощо. Смію запевнити, що українські молоді історики вміло та вдало себе проявили.

Практична частина була дуже насичена і вимагала чіткої концентрації уваги та моральної стійкості. Учасникам семінару вдалося відвідати: Єврейський музей Берліну, меморіальний комплекс у Заксенхаузені, музей «Топографія терору», німецько-російський музей Карлсхорст. Кожен з цих заходів мав на меті показати, яке місце в національній пам'яті німців займають події пов'язані з періодом нацизму. Єврейський музей — це просто шедевр архітектури та містобудування. Вражає емоційна наповненість та сучасність у оформленні експозицій. «Зала зі сталевими обличчями» складає неоднозначне враження: пригніченості та болю з одного боку, а також зацікавленості і причетності —

Заняття в Меморіальному та освітньому центрі «Будинок Ванзейської конференції»

з іншого. Доволі цікавим є Музей «Топографії терору», який був створений на місці функціонування нацистського гестапо. Від останнього тут лише збереглися залишки фундаментних стін, які вдало оформлені в експозицію музею. Сам власне музей покликаний розказати не стільки історію гестапо чи спецслужб, а загалом оповістити відвідувачів, за допомогою документальних джерел, про природу нацистського режиму, його творців та функціонерів, його діяльність у середині країни і під час військових вторгнень тощо. Найбільш морально важким для відвідування є меморіальний комплекс у Заксенхаузені, де існував німецький концентраційний табір. Тут збереглися ще залишки радянської архітектоники у вшануванні (гігантські монументи), проте саме місце осучаснене новими експозиційними підходами (особливо це стосується банерів з фотографіями радянських військовополонених, яких тут знищили). Варто відмітити, що незважаючи на емоційну складність проведення таких екскурсій, сам екскурсовод талановито і жваво (не завчено, як у записі!) розповів усі знакові моменти, із задоволенням відповідаючи на поставлені питання. Що стосується німецько-російського музею Карлхорст, то він справляє найбільш неоднозначне та, навіть парадоксальне враження. Зокрема, експозиція музею зустрічає відвідувачів вже у дворі: можна побачити експонати радянської військової техніки (в тому числі і відомі загалом «машини-катюші»). У середині музей теж багато в чому дивує. Загалом перше враження складається, що тут ще домінують радянські традиції (дає про себе знати «гедеєрівське» минуле). Але разом тим, коли починаєш вивчати та уважніше ставитися до експозицій, то помічаєш, що ці прорадянські традиції лише є компонентом загального матеріалу, вони створюють лише атмосферу, а зміст (концепція) — абсолютно інший, він дозволяє зануритися в епоху (а не потонути в ній) і аналітично проаналізувати її. Вражає застосування новітніх технічних можливостей у представленні експонатів. Це єдиний музей, де існують технічні путівники українською мовою! Другий поверх музею повністю оновлена експозиція і цікаво структурована тематично. Мене зацікавила, насамперед, тематика цивільних жертв війни та окупаційного режиму в Україні. На жаль, українці в цих експозиційних матеріалах, згадуються лише в контексті «одних із постраждалих народів» та «співучасників переслідування євреїв». Шкода, що відсутні матеріали, які б розкривали участь українців у Русі Опору німецькій окупації. Проте, такі нюанси не псували загального враження від музею Карлхорст. Це є яскравий приклад для осучаснення радянських музеїв в Україні, наприклад музеїв партизанської слави.

Особливо слід відзначити завдання-квест, запропоноване учасникам семінару в передостанній день. Воно включало в себе поділ учасників на групи, які мали такі завдання: пошук, огляд і фотографування окремих пам'ятних місць та пам'ятників у Берліні. Перш за все зацікавлює архітектурний та естетичний стиль оформлення та подачі пам'ятних місць. Наприклад, Розенштрассе — це своєрідний меморіальний цикл, куди входять пам'ятник Інгеборг Хунцера «Блок жінок» (скульптурний традиційний стиль), колона з інформацією, де можна прочитати про історичну подію (стилізована колишня радянська афішна колона) та дошка в готелі поблизу (сучасна скляна, броньована дошка, де англійською і німецькою мовами розміщене повідомлення про пам'ятне місце).

Підсумовуючи раніше викладене, хочеться лише щиро подякувати Українському центру вивчення історії Голокосту, який чи не єдиний в Україні займається неформальною освітою. Досконало організації таких семінарів, дозволяє в стислі часові рамки отримати максимум знань стосовно світових комеморативних практик та порівняти їх з українськими. А також, зрозуміти цей стереотипний дисонанс, який панує у вшануванні подій Другої світової війни в

Музей «Топографія терору»

Україні. Стає зрозумілим, що європейці не відособлюються від свого минулого (нацистського чи радянського), вони переосмислили його, знайшли йому місце в історичній пам'яті. Існування меморіальних парків чи скульптур, явно з радянським підходом, їх сучасне оформлення і подача (у вигляді інформаційних дощок, банерів) дає змогу кожному поколінню відвідувачів усвідомити минуле, зробити власні висновки, виробити своє ставлення до цієї спадщини. Натомість в Україні ми зустрічаємо спроби, у кращому випадку, переробити старі меморіали, а в гіршому — взагалі знищити, ніби цураємось свого минулого, намагаємось його уникнути. Європейське суспільство вже пережило цей період відторгнення і забуття, тому сьогодні зайняло позицію прийняття та переосмислення. Ми лише на шляху в цьому процесі.

Оксана Суцук, к.і.н.,
Східноєвропейський національний університет
ім. Лесі Українки, м. Луцьк

«Ми забули, що нацистські злочинці були звичайними людьми»

Війна є травматичним досвідом, що назавжди змінює суспільство. Її трактування потребує обережності та уникнення однозначних суджень. Суспільний запит на обговорення міфологізованих і замовчених сторінок «Великої Вітчизняної» підштовхує до переосмислення минулого та залучення досвіду інших країн. У цьому випадку чи не найпоказовішим є приклад сучасної Німеччини.

У межах курсу «Геноцид євреїв Європи: історична перспектива та підходи до вивчення» група зі студентів, викладачів і молодих дослідників відвідала Берлін, де упродовж п'яти днів ознайомилась із історичними практиками західних колег. Здавалося б, вузька тема Голокосту на-

справді передбачала обговорення цілих тематичних пластів, зокрема проблем формування тоталітарної системи в націонал-соціалістичній Німеччині, застосування пропагандистських методів політики антисемітизму, подолання нацистського минулого. У перший день учасники й учасниці освітньої поїздки відвідали музей «Dein Trainingsplatz für Zusammenhalt und Respekt» («Навчання солідарності та поваги один до одного»). Тут для них відбувся практикум, який розкрив психоемоційний стан злочинців і жертв Голокосту. Виконання підготовлених вправ дозволило історикам відчути складну та суперечливу атмосферу другої чверті ХХ століття. Українські історики взяли участь у кількох практикумах, під час яких розглянули чимало аспектів нацистського минулого, зокрема повсякденне життя євреїв у націонал-соціалістичній Німеччині, питання пропаганди та поширення інформації в пресі Третього Райху. Та найзапеклішим стало обговорення гострої для України теми порозуміння кількох пам'ятей — жертв, убивць та пасивних спостерігачів. У цьому контексті на прикладі Магди Геббельс, Ліни Гейдріх і Теа Штангль історики спробували визначити, чи мають жінки злочинців нести відповідальність нарівні зі своїми чоловіками. Учасники й учасниці курсу відвідали чимало пам'ятних місць, зокрема Єврейський музей Берліну, меморіальний комплекс у Заксенхаузені, музей «Топографія терору», німецько-російський музей Карлсхорст тощо.

Студентка історичного факультету Юлія Коваленко переконана — Єврейський музей не залишить байдужим жодного відвідувача. «Багато приміщень у цій будівлі порожні, вони ніби символізують ту порожнечу, що утворилася в Європі від незліченних загублених душ і зруйнованої єврейської культури. Особливо вразила кімната із композицією «Листопад». Там на великому шматку підлоги розкидані металеві диски з прорізами, які нагадують обличчя, що кричать від болю», — розповідає вона. Ці слова підхоплює її колега Оксана Сушук. «Єврейський музей — це просто шедевр архітектури та містобудування. Вражає емоційна наповненість та сучасність у оформленні експозицій. Не менш цікавим є Музей «Топографія терору», який був створений на місці функціонування нацистського гестапо», — каже історик. На думку Наталії Івчик та Петра Долганова, особливе враження справляє ідея створення музею, присвяченого злочинцям. Образ організаторів і виконавців геноциду є демонізованим. Однак ми забуваємо, що це були звичайні люди, які волею долі або за власним вибором опинились по той бік ключого дроту. Учасники й учасниці курсу відвідали чимало визначних пам'ятних місць Берліна, зокрема «Покинуту кімнату», «Неіснуючий будинок», «Бібліотеку, яка опустилася під землю» (меморіал спаленим книгам). За словами Петра Долганова, такий пошук став практичним підтвердженням думки про те, що Берлін — це місто пам'ятей. «Європейці не відособлюються від свого минулого. Вони переосмислили його, знайшли йому місце у своїй історичній пам'яті. Існування меморіальних місць і їхнє сучасне оформлення дає змогу кожному поколінню відвідувачів усвідомити минуле, зробити власні висновки, виробити своє відношення до цієї спадщини. Європейське суспільство зайняло позицію прийняття. Ми лише на шляху до цього», — підсумовує Оксана Сушук. Поїздка стала можливою за сприяння Міністерства закордонних

справ Німеччини і Освітнього меморіального комплексу Будинок Ванзейської конференції. Ініціатором є Український центр вивчення історії Голокосту.

Аліна Плеханова,
учасниця Освітнього курсу.
Джерело: gazeta.ua

Освітній семінар «Геноцид євреїв Європи: історична перспектива та підходи до вивчення» в Берліні, як і очікувалося, породив ряд, часто риторичних, питань, які спонукають працювати далі, навіть, заглядати в середину себе... Як би не хотілося уникнути алюзій, але більшість з них повертала нас до подій на Сході нашої країни. Подальша робота в центрі породила різноманіття питань: Як би я діяв... (якби моя подруга просто зникла; якби ми не могли проводити разом час лише через те, що ми різного віросповідання; якби мені заборонили слухати улюблену музику/ купувати звичні товари через те, що виконавці/ виробники/ продавці мають іншу віру)? Як уникнути впливу стереотипів? На скільки ми можемо діяти під впливом стереотипів, самі не усвідомлюючи того/підсвідомо? Яким чином відбувається укорінення стереотипів? Якою мірою ми залучені до цього процесу? Як руйнувати власні стереотипи та стереотипи оточуючих? Чому кожен окремо та суспільство загалом піддається впливу ідеології? Чому дозволяє залучати себе до участі в злочині?...

Німеччина та Ізраїль — країни, які будують політику пам'яті на полярних позиціях одного історичного процесу/ явища — Голокост. Ізраїль змушений формувати пам'ять про Голокост з позиції жертви/ потерпілої сторони. Не зважаючи на всю гіркоту і тяжкість трагедії, Ізраїлю вдається уникнути надмірної віктимізації долі власного народу. Виходячи з концепції Яд Вашем, головний позив політики пам'яті Ізраїлю можна окреслити так «Через терни до зірок» — це було в нашій історії, це було важко, але ми це пережили і прямуємо до світлого майбутнього. Головна ідея — не примусити співпереживати, а наштовхнути на роздуми. З абсолютно протилежної позиції будується політика пам'яті в Німеччині — з позиції організатора, вбивці, співучасника, бездіяльного спостерігача. Факт вчинення геноциду проти європейського єврейства не заперечується і не виправдовується. Головне завдання — як би це не було дивно, не засудити злочин, не повторювати про недопустимість повторення, а наштовхнути на роздуми, викликати питання і спонукати до пошуку відповідей на них, підвести до самостійних, а не нав'язаних висновків...

Перед Україною ж постає надскладне завдання — конструювати політику пам'яті про Голокост з урахуванням обох «полюсів» трагедії. Маю сподівання, що за активної участі Українського центру вивчення історії Голокосту це завдання буде виконане.

Карнаух О.О.

Учитель історії та правознавства Херсонської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів №32; аспірантка Херсонського національного технічного університету

20 вересня відбулося відкриття семінару, та перше заняття в центрі «Навчання солідарності та поваги один до одного», де всі учасники представились та кожен розповів

Камінь спотикання — одна з форм пам'яті про жертви націонал-соціалізму в Німеччині

про свій досвід вивчення проблематики історії Голокосту та очікування від програми. Це місце було незвичайним, приміщення мало декілька кімнат, кожна з яких відрізнялася за тематикою та спонукала до роздумів. Дуже багато велось обговорень. Перша кімната нагадувала парк з лавками, на яких знаходились дивні надписи, що стосувалися антисемітизму, та йшла мова про людей, що знищують цей бруд з вулиць, так би мовити «Супергероїв» сучасності. Довго велись дискусії з приводу того, кого ж все-таки можна назвати Героєм, а кого ні.

Друга кімната переносила нас до уявного спортзалу, по якому було розкладено 11 дитячих спортивних футболок, та ми опинялися на Олімпіаді 1936 року.

Розповідалось про виключення євреїв з німецького спорту.

Далі, нам дали можливість самостійно пройтись по

всьому приміщенню та обрати те, що більше всього нас вразило, а потім розповісти про це.

На жаль, в Україні такий метод не застосовується, що дуже прикро.

Потрапивши до наступної кімнати, ми мали змогу дізнатися про переїзди, переміщення та заборони для євреїв. Крокуючи далі, нас зустрічала Музична атмосфера, яка була заборонена в ті роки. На фініші ми потрапили в так звану «Кімнату сім'ї», на стіні якої було намальоване величезне дерево, де кожен хто приходить міг намалювати свій «ідеал». Чого тільки там не було, навіть персонажі з коміксу. Але якщо уважно все роздивлятися, то в куточку можна було помітити маленьку комірчину, «дитячу кімнату», яка розповідала про погром з боку членів нацистської партії...

Цей освітній курс, який проводить Український Центр Вивчення історії Голокосту в співпраці та за підтримки Посольства Німеччини в Україні та Меморіалу і освітнього центру «Будинок Ванзейської конференції», у м. Берлін, є дуже важливим та необхідним. Він допомагає ще краще дізнатися історію цієї важливої події та на власні очі побачити багато місць, де це відбувалося. Саме він допомагає збереженню пам'яті про геноцид Євреїв та усвідомлення, розуміння відповідальності пам'яті про минуле, можливості донесення цієї проблеми до народу та спілкування з європейськими колегами. На мене він справив неймовірне враження, що залишило глибокий слід у моїй пам'яті та допомогло дещо зрозуміти, переоцінити та винести для себе певні цілі, яких я намагатимусь досягти. Ці п'ять днів промайнули як одна мить! Нові знайомства, враження та знання, якими кожен з нас збагатився, — за це хочеться подякувати всім організаторам, без яких це не було б можливим. Натхнення Вам та успіхів у цій нелегкій справі!

Юлія Коваленко,
учасниця Освітнього курсу,
Цюрупинськ — Київ

МІЖНАРОДНІ ОСВІТНІ ПРОЕКТИ

ДЕСЯТА ЩОРІЧНА ЛІТНЯ ШКОЛА «НАВЧАННЯ ПРО ГОЛОКОСТ»

Краків, 1–7 липня 2015 р.

З 1 по 7 липня 2015 року в давній столиці Польщі — Кракові відбулася Десята щорічна літня школа «Навчання про Голокост». Їхала туди з певними переживаннями через погане знання польської мови та з великим бажанням отримати нову інформацію про трагедію єврейського народу, познайомитись з досвідом польських вчителів, відвідати місця, які пов'язані з Голокостом. Проте приємно була вражена прийомом польської сторони, доброзичливістю і гарним ставленням. Офіційну частину розпочав професор Здіслав Мах, який наголосив, що найважливіше значення такої роботи полягає в тому, щоб зробити все можливе для недопущення повторення Голокосту. Шана Пенн (директорка молодіжного центру єврейських студій у Каліфорнії) назвала Голокост певним екзаменом для Європи, а Kelley Szany з Іллінойського Музею висвітлила 8 етапів розпізнавання сигналів можливої трагедії та запропонувала методи зацікавлення учнів даною темою, щоб їхнім вибором става-

ли саме гуманітарні цінності. Завершився перший день маюсою вражень, якими я змогла поділитися з іншою учасницею з України — науковим співробітником Жовківського музею Людмилою Байбулою.

Другий день Школи почався з лекції професора Анджее Жбіковського про історію жидів у Польщі, у якій була приділена увага різним етапам, зокрема зацікавив період Речі Посполитої. Незабутнім стало знайомство з Майклом Беренбаумом, професором Університету з Каліфорнії та продюсером фільму «Треблінка», прем'єру якого в Польщі ми переглядали в Музеї історії євреїв Галичини. Фільм викликав емоції співпереживання головним героям — очевидцям тих подій, які вижили і змогли нам розповісти свою історію. Сльози були на очах кожного, хто переглядав фільм... Захоплюючою, насиченою, емоційною стала екскурсія по Казімежу, старому єврейському кварталу Кракова, яку провів для нас Адам Мюшав. Наступний

день Kelley Szany познайомила учасників школи з особливостями роботи Іллінойського музею, у якому велику увагу приділено технічним спецефектам. Вони дають можливість опинитися серед тих людей, відчути подих епохи, біль, переживання, страх. Важливим моментом перебування в Музеї для дітей стає інтерактивне спілкування за допомогою різних вправ. Емоційною та захоплюючою стала робота в групах, яку провів Алекс Данциг, співробітник музею Яд Вашем на тему: «Польсько-єврейська вулиця в міжвоєнний час» з використанням фотографій та можливістю критично мислити. У лекції Христини Олекси про СС у матеріалах Аушвіц-Біркенау було подано структуру німецьких карателів, тих людей, які творили Голокост, знову і знову виникали думки: «як люди могли винищувати людей???». Також у цей день відбулася дуже приємна зустріч з директором Українського центру вивчення історії Голокосту Анатолієм Подольським, який емоційно та із захопленням розповів про відкриття нових меморіалів у Західній Україні: Кисилин, Рава Руська, Острожець, Ратне, Бахів. Таким же емоційним був виступ пана Подольського перед слухачами Школи, відчувався і його біль за недостатню увагу нашої держави трагедії Голокосту і відданість тій справі, яку здійснює УЦВІГ, і наше українське тепло та добро. Корисними для подальшої роботи в школі стали практикуми вчителя історії з Варшави Роберта Шухти: «Гетто на окупованих землях польських», «Як підготувати учнів до візиту в міська

Українські учасники Краківської літньої школи

Під час занять

пам'яті» та практикуми доктора Петра Троянського «Навчання про антисемітизм у контексті навчання про Голокост», «Комікси в навчанні Голокосту».

Директор Варшавського Центру інноваційної освіти Аркадіуш Вальчак надав величезний перелік документальних та художніх фільмів, які можна використати під час навчання в школі, а також коротку характеристику найвідоміших з фільмів. Не обминули в Краківі і тему ромів, яку висвітлив у своєму виступі професор соціології Славомір Капральський. Концтабір... табір смерті... Освенцім... — ці слова викликали біль, страх, неможливість перед долею... Екскурсія в Освенцім-Аушвіц-І та Аушвіц-Біркенау запам'ятаються на все життя. Здавалося, що люди, зображені на фото своїми поглядами запитують: Чому? За що? Не врятували? Як так сталося? Не допустіть повторення!!!

Завершилася Школа обміном досвіду між учасниками, обміном контактами та надією на нову зустріч. Щиро дякую всім організаторам, які створили прекрасні умови, дружню атмосферу, подарували маленьку бібліотеку, яка постійно буде нагадувати про незабутні літні дні, проведені у Краківі!

Оксана Андрійчук,
вчитель історії та правознавства
Новоград-Волинського колегіуму

ОСВІТНІ ПОДІЇ

УРОК ІСТОРІЇ

17 вересня 2015 року для учнів 11 класів був проведений семінар, присвячений подіям Другої Світової війни, пам'яті жертв Голокосту в місті Біла Церква, пам'яті жертв Бабиного Яру в Києві. Як зазначив наш лектор, директор Українського центру вивчення історії Голокосту, кандидат історичних наук Анатолій Юхимович Подольський, місяць вересень дуже важливий для осмислення уроків історії. Давайте поміркуємо... 1 вересня 1939 року почалася Друга світова війна. 2 вересня 1945 року відбулося підписання Акта про капітуляцію Японії. Війна продовжувалась довгих шість років і один день. 17 вересня 1939 року радянські війська зайшли на територію Західної України. 19 вересня 1941 року німці зайняли нашу столицю — Київ. 22 верес-

ня ми згадуємо учасників партизанського руху на окупованих територіях. 29 вересня 1941 року розігралася страшна людська драма — Бабин Яр. Але в кожному місті та селі України є свій день Пам'яті. Для Білої Церкви — це 6 вересня, коли німці знищили понад три с половиною тисячі євреїв. Ось так приблизно почалась лекція... Але наших учнів не потрібно переконувати. Система військово-патріотичного виховання є однією з пріоритетних у нашому навчальному закладі. І це не тільки тому, що дуже складні часи переживає зараз Україна. І не тому, що ми відсвяткували 10 років кадетському руху. Можливо головне в тому, що тема історії Другої світової війни була завжди самою святою всі 70 років після її закінчення у вчителів та ад-

Під час роботи семінару. Учні 11 класу

міністрації школи-гімназії №2. А зараз я хочу передати слово своїм учням, їх рефлексії вважаю головними. Саме їм у майбутньому потрібно передавати ці звання та уроки історії наступним поколінням.

*Світлана Занько,
учитель історії
Білоцерківської гімназії № 2*

Уроки історії в гімназії є традиційними, проте кожен з них є неповторним і цікавим. Цього разу він теж був особливим, адже до гімназії завітав надзвичайно поважний гість — Анатолій Юхимович Подольський, директор Українського центру вивчення історії Голокосту, кандидат історичних наук.

Метою уроку-зустрічі стало виховування в підростаючого покоління взаємної поваги, толерантності, любові та пошани до загальнолюдських, полікультурних цінностей і одночасно — негативного ставлення до фашизму, расизму, шовінізму, будь-якої дискримінації.

Під час уроку Анатолій Юхимович представив доповідь «Уроки Голокосту: мужність і співчуття». Анатолій Подольський проаналізував ситуації з вшануванням пам'яті Голокосту

Заняття А. Подольського

в Україні, а також розповів про роботу Українського центру вивчення історії Голокосту, про те, що в радянські часи тема єврейської трагедії була заборонена, але пам'ять про сотні тисяч жертв повинна жити в серцях поколінь. Його думки викликають повагу та засвідчують високий науковий статус.

Цікавою, емоційно оформленою, простою для розуміння, насиченою інформацією виявилася доповідь Анатолія Подольського «Місце трагедії — Бабин Яр». Важко на серці, коли слухаєш таку розповідь, очі переповнюються сльозами, а в горлі стоїть величезний ком відчуття болю минулого... Він говорив про серйозні речі, але краплі гумору, подекуди іронії, використані ним у своїй розповіді, були настільки вдалим, що хотілося слухати і слухати.

Учні класу мали можливість також висловити власну суб'єктивну точку зору в ході дискусії.

Для мене особисто цей урок був дуже корисний. Я отримала наукову літературу, мала змогу послухати доповідь та поспілкуватися з видатним українським дослідником історії Голокосту та Другої світової війни. Високий рівень викладання не давав змоги з'явитися почуттю психологічної втоми або відсутності інтересу до теми обговорення. Я вважаю, що ідея такого уроку була дуже вдалою. Ми повинні тримати історію свого народу у власній пам'яті та передавати це як мову, яка тримається лише на традиціях, за відсутності писемності.

*Бобко Дарина,
учениця 11-Б класу*

Урок, який провів Анатолій Юхимович Подольський учням одинадцятих класів Білоцерківської гімназії №2, був досить змістовним. У класі, під час уроку, було тихо, та всі уважно слухали. Анатолій Юхимович розповідав нам про Другу світову війну та Голокост. Розповідь була цікавою, він знає досить багато цікавих фактів про ту добу. У кінці уроку кожен учень отримав у подарунок книгу Бйорна Вестлі «Війна мого батька» та газету зі статтею про Голокост.

*Зоренко Анна,
учениця 11-Б класу*

На минулому уроці історії відбулася зустріч з відомим істориком Подольським Анатолієм Юхимовичем. Нам розповідали про події Другої світової війни. Завдяки цій зустрічі я відкрила для себе чимало цікавих фактів та історій тих страшних 1940-х років. Хоч і тема для уроку досить важка для сприйняття, усі учні нашого класу захоплено слухали викладача та знайшли з ним спільну мову. Також я поповнила свої знання датами та термінами. Наприкінці уроку нам подарували книжку Бйорна Вестлі «Війна мого батька», яку я зараз із задоволенням читаю. Я вдячна Анатолію Юхимовичу за цікаву розповідь та нові знання. Сподіваюсь, він ще відвідає нашу гімназію!

*Первак Анна,
учениця 11-Б класу*

Коли нам запропонували відвідати лекцію з історії Подольського Анатолія Юхимовича, я не одразу зрозуміла про кого йде мова. Але на початку лекції Світлана Дмитрівна представила нам цього чоловіка, і я зрозуміла яка це велика людина. Його мова, хоч і була наповнена словами інших країн, була безперечна. Його можна було слухати і слухати. Він розповідав щось на одну тему, не завершивши,

розпочинав другу, але все ж таки повертався до першої і виводив несподіваний висновок.

Я інколи взагалі не розуміла, як можна, говорити про одне, перескочити на іншу тему, а потім, пам'ятаючи першу тему, до неї повернутися. Це ж скільки він прочитав літератури в своєму житті, що міг так спокійно творити такі «фокуси»?

Анатолій Юхимович гарний лектор. Його було дуже приємно слухати, адже він говорив «нашою» мовою. Не зарозумілими словами науковців, а звичайною, для зрозуміння кожного.

Після закінчення лекції декілька учнів з мого класу, і я в їх числі, підійшли до історика і почали задавати запитання. Він із задоволенням на них відповідав. Так ми затримались ще на 30 хвилин і були задоволені.

Анатолій Юхимович подарував нам книги — видання центру, що читається так легко. Я вдома навіть не помітила, як почала читати і зупинилась майже на половині. Вдома я почала розповідати рідним про те, що зі мною відбулось і переповідала те, що він нам розповідав. Мої батьки були вражені від почутого. Мама сказала, що за часів її навчання в школах не було так цікаво, як у нас.

Дуже приємно, що в нашій країні є такі люди, спілкування з якими не стає для нас непосильною ношею. Я дуже вдячна Світлані Дмитрівні, що вона влаштувала нам зустріч з такою видатною особою.

Талалай Арина,
учениця 11-А класу

17 вересня 2015 року в моєму навчальному закладі відбувся захід на історичну тематику, а саме наш учитель історії С. Д. Занько запросила до нас Подольського А. Ю., певна річ, історика. Після його лекції, особисто я повному відкрила для себе багато історичних подій, особливо під час Другої світової війни, і взагалі дещо змінила свій погляд на історію. Анатолій Юхимович звернув нашу увагу на те, що більшість подій, які відбувались у минулому, повторюються зараз, у нашому сучасному житті, тобто історія має певний цикл, який повторюється знову і знову. Навіть дата нашої лекції мала аналог у минулому, а саме 17 вересня 1939 року радянські війська захопили територію Польщі. Взяти хоча б Першу світову війну, на якій загинули, в основному, 20-річні юнаки і війну на згадати про події на сході України, де гинуть молоді люди, приблизно того ж самого віку. Тобто, за минуле століття людство не зробило для себе певних висновків, не вивчили уроків історії. Таких прикладів можна наводити безліч, статистика печальна. Наприкінці свого висловлювання хочу додати, що в буденному житті ми не помічаємо цих уроків, хоча повинні були б. І саме тому, ми повинні мати власну думку, бути схильними до аналізу різних життєвих ситуацій аби не допускати знову повторювання тих кривавих подій, які вже колись відбулись.

Юліана Федик,
учениця 11-Б класу
Джерело: gymnasium2bc.at.ua

ПАМ'ЯТИ ЄВРЕЙСЬКОЇ ОБЩИНИ КРЕМЕНЧУГА

В октябре 2015 года в г. Кременчуге был проведен митинг-реквием, посвященный памяти 3000 евреев — женщин, детей, стариков, которые 28 октября 1941 года были расстреляны немецкими оккупантами и захоронены в ямах-могилах на Песчаной горе (ранее называлась Пески). Кременчугская писательница Людмила Мосина написала о тех трагических событиях, которые произошли на этом месте, такие строки:

*Мы живем на костях под названием «Пески».
Потемнели здесь камни от мертвой тоски.
И огонь голубой смешан с кровью
Жертв войны и фашистской неволи.
Их пытали и гнали с окриком «Хальт!»
Мордовали и псами травили,
И босыми на снег, потемневший, как тальк,
Словно скот на убой выводили.
Среди пленных и узников плакал малыш:
Не хочу умирать, слышишь, мама!
Автоматы под стоны разрезали тишь...
Жизнь и смерть перепуталась в ямах.
И на кладбище этом, теней и живых,
Дни и ночи земля шевелилась,
И стонала в крови, как от ран гноевых,
Нам в кошмарах такое не снилось...*

Как указано в Акте государственной чрезвычайной комиссии от 29 ноября 1943 года, на территории Песчаной горы было расстреляно более восьми тысяч евреев.

В своем историческом исследовании «Евреи Кремен-

чуга» бывший доцент Кременчугского политехнического института Твердохлеб Н.Ф. написал:

«На Кременчугской земле в начале 50-х годов XX столетия еврейский народ также настигла Катастрофа. В этой земле лежит несколько тысяч замученных нацистами еврейских детей, женщин, и пожилых людей. Места расстрела и захоронений евреев на Песчаной горе в Кременчуге необходимо отнести к одному из самых массовых расстрелов евреев в Украине. Это место должно стать центром памяти жертв нацизма.

А день 28 октября, день, в который на Песчаной горе в 1941 году было расстреляно более 3000 человек, объявить Днем памяти жертв Холокоста в Кременчуге».

К сожалению, имена большинства евреев, погибших в Кременчуге до сих пор не известны. Немцы тщательно

заметали следи своїх преступлений, старались уничтожить все документи. Из архивных источников на данный момент известны имена только около 200 человек. Они прозвучали на митинге впервые.

Были зажжены поминальные свечи. Присутствующие возложили цветы к подножию памятника жертвам Холокоста.

По информации еврейской общины г. Кременчуга

НАУКОВІ ПОДІЇ

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ЄВРЕЇ В ЕТНІЧНІЙ МОЗАЇЦІ СХІДНОЇ ЄВРОПИ»

23–24 вересня 2015 року в Харкові пройшла міжнародна конференція «Євреї в етнічній мозаїці Східної Європи». Захід був проведений Центром дослідження міжетнічних відносин Східної Європи (ЦДМВСЄ) в співробітництві з Українським центром вивчення історії Голокосту (УЦВІГ), Центром українознавства імені Ковальських у гостинних стінах Харківського національного університету імені В. Каразіна. Спонсором виступила канадійська фундація «Українсько-Єврейська Зустріч». Це була не перша конференція з подібною проблематикою, яка була проведена ЦДМВСЄ разом з партнерами. Головною ідеєю заходу було зібрати в Харкові молодих вчених з різних країн, які займаються вивченням історії єврейства Східної Європи та декілька відомих та авторитетних спеціалістів з цієї проблематики. Старші вчені мали консультувати молодих, давати поради, а іноді — читати свої лекції. Загалом на конференції виступило 12 молодих учених, які представляли різні міста України. Були також учасники з Росії та Татарстану. У заході взяло участь 5 старших вчених: Анатолій Подольський (Київ), Аркадій Зельцер (Єрусалим), Маріс Рукс (Рига), Марко Царинник (Торонто), Гжегош Кшивец (Варшава). Під час відкриття конференції організатори презентували видання матеріалів минулих заходів під назвою «Євреї в етнічній мозаїці українських земель». До цього збірника ввійшли матеріали минулорічної конференції, а також тексти, пов'язані з юдаїкою, які люб'язно переслали молоді вчені з України.

Під час роботи конференції. Юрій Радченко, Аркадій Зельцер

Тематика, яка була презентована на конференції була досить різноманітна, але найчастіше торкалася проблем XIX та XX століттях. Так доповідь Артема Харченка була присвячена історії Харкова як центру внутрішньої єврейської міграції в Російській імперії. Євген Монастирський розповів про єврейський фактор у формуванні системи радянської агітації та пропаганди серед національних меншос-

Учасники конференції

тей (1919–1924 рр.), Катерина Єремеева інформувала про репрезентацію нацменшин та українців у інституцізованому гумористичному дискурсі радянської України. Деякі з доповідей були присвячені фольклористиці. Так Марія Вятчина з Казані на основі матеріалів проведених за її участі польових експедицій на території Латгалії (Латвія) розказала про етимологію багатьох понять, пов'язаних зі сприйняттям євреїв місцевим християнським населенням. Звучали також доповіді з питань історіографії. Марина Стрільчук з Дніпропетровська розказала про образ в українській пострадянській історіографії історії єврейського народу першої половини XX ст. Тільки одна доповідь торкалася проблем історії 17-го століття. Андрій Шпірт говорив про суперечку навколо церковної ділянки в Бресті в 1669–1671 рр., у якій брали участь адміністрація міста, церква та єврейська громада.

У рамках конференції «старшими» вченими було прочитано декілька лекцій. Так Аркадій Зельцер розповів про пам'ять у пам'ятниках жертвам Голокосту та самоідентифікацію радянських євреїв та Голокост. Продовжуючи тему комеморації Голокосту Анатолій Подольський розказав про стан політики меморіалізації жертв Голокосту в сучасній Україні на прикладі нових меморіалів на теренах Західної України. Під час конференції прозвучала також публічна лекція Марка Царинника, що була присвячена аналізу антисемітських поглядів на сторінках щоденнику українського письменника Аркадія Любченка. У вільний від виступів час учасники конференції мали змогу побачити історичні місця Харкова. Окрему екскурсію для молодих науковців провела на теренах Дробицького Яру, де в роки війни нацистами та колаборантами було вбито біля 10 тисяч харківських євреїв, директор Меморіалу «Дробицький Яр» пані Ірина Ференцева.

*Юрій Радченко, к.і.н.,
Харків — Єрусалим*

НОВИНИ БІБЛІОТЕКИ ЦЕНТРУ

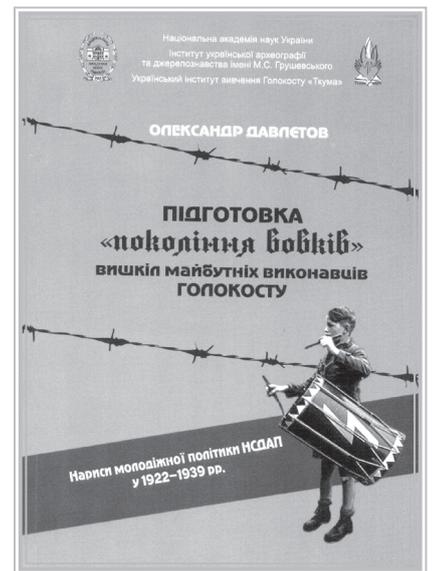

Шоа в Україні: історія, свідчення, увічнення. За редакцією Рея Брендона та Венді Лауер. Пер. з англ. Н. Комарової. — К.: Дух і Літера, 2015. — 520 с. з іл.

Ця книга — ще один крок у дослідженні історії Голокосту східноєвропейського єврейства в роки Другої світової війни, зокрема трагічної долі євреїв України в період нацистської окупації. Збірник наукових статей став результатом опрацювання та осмислення архівних джерел колишнього Радянського Союзу відомими дослідниками різних країн світу: Омер Бартов, Тімоті Снайдер, Венді Лауер (США), Олександр Круглов (Україна), Дітер Поль, Франк Гольчевські (Німеччина), Карел Беркгоф (Нідерланди) та інші. Коло їх наукових, академічних інтересів вже багато років стосується України періоду війни, окупаційного режиму, Голокосту на українських землях. 2008 року книжка вийшла англійською. Український переклад включає дещо нові матеріали, зокрема передмову до українського видання, додатки до списку джерел та літератури.

Давлетов Олександр. Підготовка «покоління вовків»: вишкіл майбутніх виконавців Голокосту (Нариси молодіжної політики НСДАП у 1922–1939 роках). — Дніпропетровськ: Інститут «Ткума», 2015. — 280 с.

У монографії розкрито авторське бачення виховання майбутніх виконавців «остаточного розв'язання єврейського питання» на теренах європейського континенту в роки існування Веймарської республіки та Третього Райху. На основі залучення значного корпусу архівних документів автором вивчаються та висвітлюються маловідомі сторінки історії молодіжної політики нацистської партії в період з 1922 по 1939 рік. Досліджено основні передумови, ідеологічні складові та організаційні трансформації, напрями, форми та методи нацистської виховної роботи з німецькою молоддю, що призвела до жакливих наслідків та зробила багатьох виконавцями злочинів під час війни.

Петренко І.Д. Нацистський окупаційний режим на Кіровоградщині 1941–1944 рр. (серія «Архівні документи свідчать»). — Кіровоград: «Центрально-Українське видавництво, 2014. — 554 с.

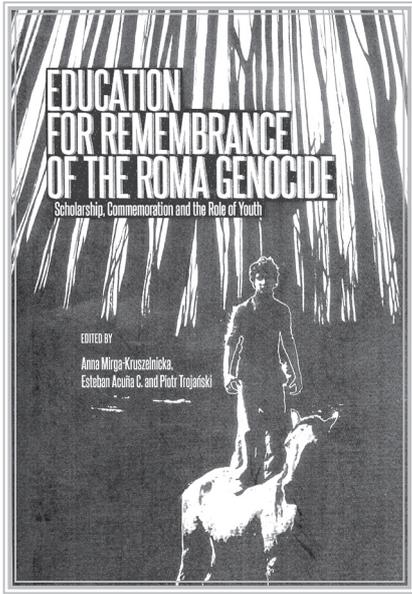
Дослідження Петренко І.Д., базуючись виключно на документах Державного архіву Кіровоградської області, розповідає про надзвичайно складний, драматичний, але й дотепер недостатньо вивчений період історії Кіровоградщини — нацистську окупацію (1941–1944 рр.) у багатьох її вимірах. Містить значну кількість фотографій тієї епохи, а також спогади очевидців. У книзі також приділено увагу трагічній долі єврейських громад цього регіону України.

Євреї в етнічній мозаїці українських земель: монографія / уклад. Артем Харченко, Олексій Чеботарьов. — Х. : ХНУ ім. В. Каразіна, 2015. — 148 с.

Автори видання — молоді історики зі Львова, Харкова, Києва, Дніпропетровська, Луганська в представлених дослідженнях з проблематики єврейських студій шукають відповіді на актуальні для них питання. Яке місце єврейські студії займають в українському історичному наративі? Які виклики поставали перед єврейською громадою та її представниками в культурному та суспільно-політичному житті XIX століття? Яке місце посідало «єврейське питання» на початку XX століття — у часи революцій, громадянських конфліктів та на початках радянського

будівництва? Як відбивались трагічні події Другої світової війни та Голокосту на єврейській спільноті та які питання стояли перед особами, що обирали шлях колаборації? Названі питання поєднуються в книжці в єдиний комплекс, який певною мірою презентує стан єврейських студій в Україні.

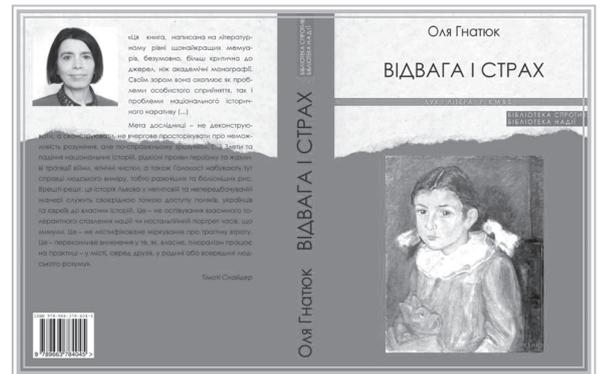
Education for Remembrance of the Roma Genocide. Scholarship, Commemoration and the Role of Youth / Edited by Anna Migra-Kruszelnicka, Esteban Acuna C. and Piotr Trojanski. — Cracow: Wydawnictwo LIBRON, 2015. — 285 p. (Англійською мовою).

Упродовж багатьох років долю ромів під час Другої світової війни називали «забутим геноцидом». В останні роки, однак, прагнення до визнання геноциду ромів та пам'ять про нього отримали безпрецедентний імпульс, а історія геноциду поступово стає краще відомим і широко прийнятим історичним фактом. Цьому процесові сприяє низка взаємозалежних і паралельних процесів у трьох різних сферах соціальної практики і дискурсу: наукові дослідження, комеморативні практики і мобілізація ромів. У центрі цих подій опинилася молодь — як науковці, педагоги, мультиплікатори та активісти. Цей збірник задуманий як такий, що відображає зв'язки між дисциплінами, інституціями та поколіннями, і ставить на меті критичне осмислення поточних подій, пов'язаних з викладанням та увічненням пам'яті жертв. Редактори збірника сподіваються, що ця книга стимулюватиме подальші дискусії, у рамках різних дисциплін, підходів та ступеню залучення різних суб'єктів, що беруть участь в освіті та комеморації цього історичного явища. 3-поміж представлених у збірнику статей є дослідження Михайла Тяглого «Геноцид ромів, 1941–1944: як його пам'ятають у сучасній Україні».

Оля Гнатюк. Відвага і страх / Переклад з польської М. Боянівської. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2015. — 496 с. 3 іл. (Сур. «Бібліотека спротиву, Бібліотека надії»).

Життя в окупованому Львові описано з перспективи особистої історії. Головну увагу зосереджено на поведінці людей, що постали перед загрозою смерті. Однак незвичність оповіді, що спирається на щоденники, спогади, листи і протоколи допитів, полягає не тільки в цьому. Йдеться про долю людей, про долю польської, української та єврейської інтелігенції, про складні стосунки між ними, про різні вияви солідарності та ворожості, в основі яких лежали відвага і страх. Читачеві запропоновано замислитися над тим, наскільки сучасні уявлення про Другу світову війну сформувалися під тиском національних наративів, що не залишали місця не тільки для інших наративів, а й індивідуальних свідчень, якщо ті не вписувалися в панівний дискурс. Матриці національної історії стали тісними рамами для історичних досліджень того періоду. Тож варто спробувати вийти поза ті межі.

Для культурологів, істориків, студентів гуманітарних спеціальностей та всіх читачів, хто цікавиться проблематикою Другої світової війни.

ОГОЛОШЕННЯ

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ВИВЧЕННЯ ТА ВИКЛАДАННЯ ГОЛОКОСТУ» (Люцерн, Швейцарія, 14–17 лютого 2016 р.)

Від імені керівного комітету з вивчення освіти та викладання Міжнародного альянсу у справах увічнення пам'яті жертв Голокосту (IHRA) та Університету освіти вчителів у Люцерні (PH Luzern), Швейцарія, маємо честь оголосити про проведення заключної конференції проекту «Дослідження процесу викладання історії Голокосту», який здійснювався Міжнародним альянсом у справах увічнення пам'яті жертв Голокосту. Конференція відбудеться в Університеті освіти вчителів, м. Люцерн, Швейцарія.

Проект «Дослідження процесу викладання історії Голокосту» ставить на меті огляд та аналіз знань та досвіду, що суспільство отримує внаслідок емпіричних досліджень процесу викладання Голокосту. У фокусі проекту — багатомовне міжнародне поле дослідження, у якому працювала група фахівців, збираючи дослідження на більш ніж десяти мовах. На завершальній конференції проекту будуть представлені результати дослідження; вона має на меті створення та підтримку мережі науковців, а також

сприяння більш активній взаємодії між дослідниками та посадовцями. Програма конференції містить ряд ключових доповідей та практикумів, упродовж яких будуть презентовані як власне напрацювання проекту, так і доробки інших дослідних проектів у галузі викладання Голокосту. На конференції також обговорюватимуться шляхи застосування результатів дослідження у сфері державної політики, освітніх практик та подальшої наукової роботи. На заключних сесіях конференції представники організацій та установ, що підтримують викладання

Голокосту, а також політичні діячі та урядовці обговорюватимуть ключові висновки проекту, найефективніші види діяльності та рекомендації на майбутнє.

Робоча мова конференції — англійська. З докладним описом конференції, програмою та правилами реєстрації можна ознайомитися на вебсайті Університету освіти вчителів у Люцерні: <http://www.phlu.ch/forschung/zentrum-geschichtsdidaktik-und-erinnerungskulturen/ihratagung-2016/>

Будемо раді побачити Вас на конференції та чекаємо на плідну роботу, дискусії та обмін професійним досвідом!

*Монік Екмманн, голова керівного комітету з вивчення освіти та викладання
Петер Гаучі, Університет освіти вчителів,
м. Люцерн, Швейцарія*

НАУКОВІ КОНФЕРЕНЦІЇ, ВАКАНСІЇ, СТИПЕНДІЇ, 2016 р.

Відомий науковий та інформаційний ресурс «Урок історії. ХХ век» пропонує важливу інформації для істориків та викладачів гуманітарних дисциплін щодо наукових заходів, в тому числі з проблематики досліджень історії Голокосту та з єврейських студій загалом, на 2016 рік.

КОНФЕРЕНЦИИ

Університет Лозанни (Швейцарія) організує конференцію под назвием «*The small European powers and China in the Cold War, 1949–1989*», которая состоится 18–19 ноября 2016.

Возможные темы: политические, экономические и культурные связи; торговля и развитие; образование, наука и технология; культурные и идеологические измерения и обмен; взаимоснабжение вооружением, военная помощь, конфликты и войны.

Желающие должны прислать тезисы (350 слов) на адрес: M.Wyss@chi.ac.uk

Дедлайн: 31 марта 2016.

Институт истории науки им. Макса Планка (Берлин, Германия) организует конференцию под названием «*From Knowledge to Profit? Scientific Institutions and the Commercialization of Science*», которая состоится 10–12 октября 2016.

Центральные вопросы: что является предметом коммерциализации в университетах, независимых исследовательских институтах и других научных учреждениях? Когда и как изменилась концепция коммерциализации? Каковы движущие силы коммерциализации внутри и вне научных институтов? Желающие должны прислать аннотацию (250–300 слов) на адрес: commercialization@mpiwg-berlin.mpg.de

Дедлайн: 28 февраля 2016.

Принстонский университет (США) организует конференцию под названием «*Imperial Reverb: Exploring the Postcolonies of Communism*», которая состоится 13–15 мая 2016.

В фокусе конференции — посткоммунистическая Европа как постколониальное пространство.

Желающие должны прислать аннотацию (300 слов) на адрес: princeton.conjunction2016@gmail.com

Дедлайн: 20 января 2016.

Академия управления при Президенте Республики Беларусь и Институт истории Национальной Академии наук Беларуси (Минск, Беларусь) организует конференцию под названием «*Роль менталитета в функционировании государства*», которая состоится 25 марта 2016.

Некоторые темы: менталитет как научная категория, её содержание; русский (российский) менталитет и его особенности; учёт особенностей национального менталитета при выработке и реализации управленческих решений.

Желающие должны прислать аннотацию и анкету участника на адрес: alla.l.shevtsova@gmail.com

Дедлайн: 31 января 2016.

ЛЕТНИЕ ШКОЛЫ

Образовательный фонд «Холокост» (США) приглашает принять участие в летней программе по реставрации и восстановлению восточноевропейских концентрационных лагерей и захоронений 5–26 июня 2016.

К участию приглашаются студенты третьих и четвёртых курсов, выпускники и преподаватели.

Студенты должны прислать мотивационное письмо и рекомендацию от преподавателя на адрес: HEF3@aol.com

Предоставляется стипендия в размере 1500 \$.

Дедлайн не указан.

Университет Уппсалы (Швеция) организует осеннюю школу, посвящённую эволюции розничной торговли в XX веке, которая состоится 22–23 сентября 2016.

Тематика: продавцы и потребители (отношения продавец-потребитель, стратегии маркетинга, поведение потребителей, инновации в продаже); публичная политика и индустрия торговли (регулирование сектора розничных продаж, национальное законодательство); менеджмент и организация розничных продаж (инновации, функционирование на микро- и макроэкономическом уровне).

Желающие должны прислать тезисы (1 стр.) и краткое CV на адрес: jacques.tristan@gmail.com

Дедлайн: 19 февраля 2016.

СТИПЕНДИИ И ВАКАНСИИ

Университет Манчестера (Великобритания) принимает заявки на предоставление стипендий для обучения по направлениям гуманитарных и социальных наук.

Размер: покрытие половины стоимости обучения (£7,997.50).

Желающие должны подать заявку на сайте, а так же прислать заполненную анкету на адрес: manchesterscholarships@into.uk.com

Дедлайн: 15 июля 2016.

Университет Неймегена (Нидерланды) принимает заявки на предоставление стипендий для обучения по магистерским программам.

Специальность: язык и коммуникация, история, литературоведение, искусство и визуальная культура, философия, бихевиоральные науки, социология и культуроведение, компаративная социология, когнитивная нейрология, антропология и исследования развития, педагогика, биомедицина, химия, физика и астрономия, биология, медицинская биология, информатика и программирование, европейское право. Желающие должны подать заявку на сайте.

Дедлайн: 1 апреля 2016.

Институт гуманитарных исследований при университете им. Джорджа Мэйсона (Фэрфакс, штат Вирджиния, США) принимает заявки на предоставление стипендий для обучения по аспирантским программам (PhD.).

Специальности: экономика, философия, право, политология и социология.

Размер: \$ 15000 в год. Желающие должны подать заявку на сайте.

Дедлайн: 1 марта 2016.

US/ICOMOS — американский филиал международного совета по сохранению памятников — приглашает юных специалистов по историческому наследию принять участие в стажировке в Вашингтоне (США).

Расходы на проживание и питание за счёт принимающей стороны. Желающие должны подать заявку на сайте.

Дедлайн: 1 февраля 2016.

Центр им. Макса Планка при Парижском институте политологии принимает заявки на предоставление стипендий для обучения по аспирантским программам (PhD.).

Размер: € 2,188 в месяц.

Специальность: социология и политология.

Желающие должны подать заявку на сайте.

Дедлайн: 15 марта 2016.

Фонд «Открытое общество» принимает заявки на предоставление финансирования аспирантам и доцентам для осуществления международных проектов: полевое исследование, посещение библиотек, архивов и университетов.

Максимальный размер: \$ 10000 для аспирантов, \$ 15000 для доцентов.

К участию допускаются в том числе граждане Азербайджана, Беларуси, Молдовы, Таджикистана, Узбекистана и Туркмении.

Желающие должны подать заявку на сайте.

Дедлайн: 15 февраля 2016.

Институт наук о человеке (Вена, Австрия) принимает заявки на предоставление стипендий европейским журналистам (в том числе из Армении, Азербайджана и Грузии) для годовой стажировки (июль 2016 — июнь 2017).

Размер: 2500 € в месяц. Желающие должны подать заявку на сайте.

Дедлайн: 28 марта 2016.

Центральноевропейский университет (Будапешт, Венгрия) принимает заявки на предоставление стипендий для обучения по магистерским и аспирантским программам.

Среди специальностей, покрываемых стипендией: гендерные исследования, история, международные отношения, право, медиэвистика, исследования национализма, философия, политология, публичная политика, социология и социальная антропология. Желающие должны зарегистрироваться на сайте.

Дедлайн: 4 февраля 2016.

Университет Лихай (Бетлехем, штат Пенсильвания, США) принимает заявки на предоставление стипендии лицам с научной степенью для исследовательской работы в сфере документалистики, community engagement, исследований города и социальной справедливости.

Размер: 50000 \$ в год.

К участию приглашаются представители гуманитарных и социогуманитарных дисциплин.

Желающие должны подать заявку на сайте.

Дедлайн: 15 марта 2016.

Факультет глобальных исследований Орхусского университета (Дания) ищет человека на должность доцента по специальности Russian studies, фокус исследований которого направлен на социо-политические тенденции в советской и постсоветской России.

Желающие должны подать заявку на сайте.

Дедлайн: 1 февраля 2016.

Центр исследований идишеязычной литературы (Армхерст, штат Массачусетс, США) ищет человека на должность ассистента коллекции электронных данных по устной истории.

Желающие должны прислать сопроводительное письмо и резюме на адрес: tellyourstory@yiddishbookcenter.org

Дедлайн: 25 января 2016.

Джерело: www.urokiistorii.ru

АНОНС НАСТУПНОГО НОМЕРУ

- Восьмий щорічний освітньо-методичний семінар ім. Роберта Кувалека «Історія Голокосту на теренах Західної України та Польщі» (Львів — Люблін, жовтень, 2015)
- Наукові та навчальні заходи в рамках проекту «Геноцид ромів (циган) в добу окупації України (1941–1944): дослідження, викладання, увічнення пам'яті»
- Десятий щорічний навчально-методичний семінар з історії Голокосту в Меморіалі «Яд Вашем» (Єрусалим, жовтень — листопад 2015)
- Навчально-методичний семінар в рамках Програми ЄАЕК «Толерантність — Уроки Голокосту» (Мінськ, жовтень 2015)
- Міжнародний науковий семінар «Порівняльні підходи до вивчення геноцидів та масових вбивств (Київ, листопад 2015)
- Нові видання Центру
- Новини бібліотеки Центру

Адреса редакції:

Український центр
вивчення історії Голокосту
вул. Кутузова, 8, кім. 109
01011, Київ-11, Україна
Тел./факс: +38 (044) 285-90-30

Редакційна колегія:

Анатолій Подольський
Михайло Тяглий
Дизайн, комп'ютерна верстка:
Руслан Руденко

Видруковано:

ТОВ «Підприємство „ВіЕнЕй“»
вул. Воздвиженська 1-Б, офіс 3
Наклад: 500 примірників

www.holocaust.kiev.ua, e-mail: uhcenter@holocaust.kiev.ua

Видання здійснено за підтримки Офісу Ради Європи в Україні www.coe.int/web/kyiv